

Vilkuna ja deiksis

Virittäjän viime numerossa (s. 129–137) oli Maria Vilkunan arvostelu kirjastani *Suomen deiksis* (1990). Siinä Vilkuna huomaa olevansa »Larjavaaran kanssa ainakin jossain määrin eri mieltä lähes joka kohdasta», mutta hän ilmoittaa toivovansa, että »tämä erimielisyys koituu joillekin lukijoista inspiraation lähteeksi» (s. 136). Mikäli en valan erehdy, Vilkuna ei ole vain joutunut tämän tosiasian eteen vaan on oikein valinnut jonkinlaisen vastaväittäjän roolin. Tällaiselle osaan tietenkin antaa arvoa, mutta siitä en ilahdu, että opponenttini itsekriittisyys ja ajattelun taso pettää siellä täällä lähes pahasti. Koska keskityn seuraavassa noihin heikkoihin kohtiin, haluan nyt alkuun korostaa, että pidän Vilkunan arvostelua ylisummaan melko paneutuvana, asiallisena ja oivaltavana.

Kolmas persoona

Kirjoituksensa *Persoona*-jaksossa (s. 132–133) Vilkuna todistelee monisanaisesti, että muka olisin milloin mitäkin mieltä siitä, mikä on 3. persoonan pronomini. Hän kiteyttää, että jos tarkoitan, että »esim. *hän/he* toisin kuin *se* käyttäytyy syntaktisesti 1. ja 2. persoonan pronominiin tavoin, tämä olisi kannattanut sanoa selvemmin» (s. 132; harvennus Vilkunan). Vilkuna osuu ihan oikeaan: tuota juuri tarkoitan. Mutta Vilkunan ei olisi tarvinnut arvailla. Kirjan johdannossa, sen keskeisessä *Dispositiot*-luvussa, määrittelen 3. persoonan pronominin:

»3:nnen persoonan pronominit eroavat demonstratiivipronomineista kahdella tavalla – –. Ensinnäkin ne ovat aina syntaktisesti itsenäisiä. Toisaalta niiltä puuttuu demonstratiivinen aika, paikkaa tms. ilmaiseva merkitys.» (S. 37–38; harvennus tässä minun.)

Tämä ajatus toistuu eri tahoilla. Esim. sivulla 64 sanon, että *hän* eroaa demonstratiiveista ja on muiden persoonapronomien tapainen nimenomaan »syntaktisen substantiivisuutensa» vuoksi, ja sivulla 93 väitän, että *hän*-tyyppisestä pronominita saa demonstratiivin, kun »poistaa siltä henkilöviitteisyyden – piirteen +PERSOONAINEN – ja syntaktiset konnektoitavuusrajoitukset, jolloin sen voi vapaasti kytkeä vaikkapa substantiivin attribuutiksi (vrt. *tämä* nainen)» (typografia originaalista).

Mainittu *Dispositiot*-luku, joka päättää kirjani johdannon, on ehdoton edellytys kaiken sen ymmärtämiselle, mitä jatkossa seuraa. Sille, että Vilkuna kompastuu 3. persoonaan, en todellakaan keksi muuta selitystä kuin sen, että häneltä on jäänyt ainakin mainittu osa johdantoa lukematta. Olisiko liikaa toivoa, että arvostelija tai opponentti aloittaisi kirjan alusta ja ylipäättään lukisi sen kokonaan?

Tässä yhteydessä korostaisin mielelläni, että missään kohdin en väitä enkä tarkoita, että 3. persoonan pronominit (esim. saksan *er*) ovat luontaisesti henkilöviitteisiä, kuten Vilkuna tuntuu jostain syystä luulevan (s. 132). Ja se, että joistain kielistä (esim. marista) puuttuvat 3. persoonan pronominit, ei liity mitenkään henkilöviitteisyyteen tai neutraaliuteen (= intensionaalisten tai deiktisten ohjauspiirteiden puuttumiseen), vaan yksinkertaisesti äsken mainittuun syntakti-

Keskustelua

seen piirteeseen (mp.). Tämäkin olisi vai-
vatta selvinnyt ensin johdannon *Dispositiot*-
ja sitten nimenomaan *Persoonadeiksis*-lu-
vusta (erityisesti sivuilta 51–53), jos luki-
jalla olisi ollut avaimet tämä ymmärtää.

Persoonaisuus

Persoonadeiksis-luvun aloitusjaksossa mää-
rittelen termini »persoonainen», jota sitten
käytänkin runsaasti:

»3. persoonan – – omistusliitteet ja per-
soonapäätteet ovat semanttisesti vallan
erityyppisiä kuin itse pronominit. Nehän
eivät esimerkiksi ole **persoonaisia** eli
henkilöviitteisiä (siis +INHIMILLINEN-piir-
teisiä) kuten pronominit.» (S. 43; typo-
grafiset tähdennykset originaalista.)

Termin tämä käyttötapa on peräisin Tuomi-
koskelta 1969 (s. 17–18). Jostain syystä
Vilkuna ei hyväksy tai ymmärrä termin tätä
merkitystä, mutta ei myöskään kerro, mitä
muuta sillä pitäisi tarkoittaa (s. 132). Ar-
vaan kyllä, että Vilkuna haluaisi minun pu-
huvan persoonaisuudesta mainostamansa
Laitisen 1992 tapaan. Tämä olisi kuitenkin
sikäli vaikeaa, että Laitisen kirja ilmestyi
kahta vuotta myöhemmin kuin omani.

Formalismit

Vilkuna pitää formaalistuksiani pelkkänä il-
lustraationa (s. 136). Juuri sitä ne ovat. Ne
ovat yksi tapa sanoa täsmällisesti se, mihin
muuten tarvittaisiin satoja sanoja (nekin
kyllä sanon). Esim. keskeinen ajatukseni indeksi-
ja intensiokomponentista olisi jäänyt
hyvin epähavainnolliseksi, ellen olisi saat-
tanut pukea sitä eksplisiittiseen asuun.

Sitä Vilkunan vaatimusta en ollenkaan
hyväksy, että minun olisi pitänyt hyödyntää
jotain vakiintunutta systeemiä. Lingvistinen
kirjallisuus vilisee mitä erilaisimpia predi-
kaattilogiikkaan pohjautuvia tilapäisiä »il-
lustraatioita». Sitä sarjaa on omanikin, eikä
käsittääkseni ollenkaan kehoimmasta
päästä. (Joku lukijani on jopa innostunut
juuri noista formaalistuksista.)

Vilkunan yritys osoittaa omaa logiikan-
taitoaan ja minun systeemiini heikkouksia
on yllättävän kömpelö (s. 136). Miksi ih-
meessä jokin

S(p, â) & PE(â) & I(â)

pitäisi lukea 'meidän joukkomme on iso
henkilö' pro 'me olemme isoja henkilöitä'?
Olenhan koko tutkimukseni mittaan käyttä-
nyt PE:n ja I:n tyyppisiä predikaattivakioita
vain *distributiivisesti*, siis
joukon alkioita kuvaavina. Se, että olen
esittänyt kaavoilleni vain distributiivisia
luentoja, vastaa lingvistiksessä esityksessä
sitä, että olisin ilmoittanut asian sääntönä
matemaattisessa tai loogisessa tutkimukses-
sa. Kuinka monta muuta sääntöä olen esit-
tänyt? En yhtään. Luonnollisen kielen for-
maalistaminen erilaisiin tilapäisiin tarpeisiin
on aivan eri asia kuin uusien formaalisten
kielten esitleminen. Ristiriidattomuus on
toki itsestänselvyyys kummassakin tapauk-
sessa, mutta toisessa fokusoidaan kuvatta-
vaan kieleen ja toisessa itse formaaliin sys-
teemiin.

Vilkuna sanoo ikään kuin myönnetykse-
nä, että »ei kyllä voi sanoa, että niiden [=
formalistusten] määrä tai rooli nykyisel-
lään olisi kovin suuri, joten ne voi Larja-
vaaran ohjeiden mukaan (s. 17 alav.) jättää
huomiotta». Tästä olen eri mieltä. Olen
kuullut monelta lukijalta, että formalistuk-
sia on vaikea ohittaa, vaikka ne tuntuvat
vaikeaselkoisilta. Jos voisın kirjoittaa kir-
jani uudestaan, sijoittaisin pääosan for-
maalistuksista tekstin jälkeiseen liitteeseen.
Sen keskeisen, johon niitä tarvitsen, voisi
esittää huomattavasti vähemmällä.

Käsiteanalyysi, kvasireferenssi ja pro-adverbi

Vilkuna luonnehtii tutkimustani tyypiltään
»lähinnä käsiteanalyttiseksi» sillä perus-
teella, että siinä »analyysia ei sovelleta
esiintyneisiin teksteihin tai keskusteluihin,
eikä ilmiön variaatiota tarkastella» (s. 130).
Ymmärtääkseni käsiteanalyysi kohdistuu

nimenomaan käsitteisiin, erityisesti tieteellisiin. Tämmöistä analyysiä toki sisältyy kirjaani kuten mihin tahansa kunnianhimoiseen tutkimukseen, mutta että koko kirjani olisi lähinnä sellainen! Jos ottaisi Vilkunan merkityksenannon tosissaan, pitäisi pääosa kaikesta teoreettisesta lingvistiikasta mieltää lähinnä käsiteanalyyttiseksi.

Sivulla 131 Vilkuna ei usko, että lausekkeessa *tämän kieliaktin esittäjä* alisteinen NP *tämän kieliaktin* on referenssiltään erilainen tai peräti kvasireferentiaalinen verrattuna koko lausekkeeseen. Otetaan toinen, konkreettisempi esimerkki. Jos sanon, että *Pekan äidin veli on kuollut*, niin kuka on kuollut? Varmaan se olio, joka lauseella poimitaan ja jota siinä predikoidaan. Ja se on nimenomaan Pekan äidin veli eikä Pekka eikä Pekan äiti. Olen puoli ikääni kuollut hoettavan, että sanat sillä eivätkä viittaa vaan puhuja viittaa sanoillaan. Olenkin alkanut vähitellen uskoa tähän ja väitän, että yhdellä lausekkeella ei voi viitata kuin yhteen suuntaan, sisälsipä se vaikka millaisia alisteisia osia.

Pohdin kirjassani (s. 123–124) onko *tässä* (joskus) adverbi kuten *täällä* vai (aina) *tämä*-pronominin inessiivi (ts. vastaako se merkitykseltään ruotsin *här* vai *i den här*-ilmausta; *här* käsitettynä nyt ilman 'täällä'-tulkintaa). Vilkunan mielestä kysymykseni »ontuu» (s. 134). Minun pitäisi muka miettiä, onko *tässä* pronomini vai pro-adverbi, koska »pronominus on parempi nähdä muiden traditionaalisten sanaluokkien päälle menevänä dimensiona kuin sanaluokkakriteerinä». Näin näenkin, mutta miksi minun pitäisi erilaisia pronomineja, pronominaaleja ja muita pro-sanoja vilisevässä kirjassani sanoa »pro-adverbi» eikä »adverbi»? Eikö asia ole itsestään selvä? Mikä olikaan se ongelma, jota pohdin?

Lopuksi

Edellä oleva ei ole varsinaista tieteellistä keskustelua vaan lähinnä ärtyisiä kommentteja kohtiin, joissa Vilkuna kompastelee pahiten. Mutta toivoisin, että sananvaihtomme

jatkuisi tieteellisemmissäkin merkeissä.

Kaipaisin muun muassa perusteluja sille, miksi ei olisi oikein tai kiinnostavaa kuvata *me*-tyypin deiksistä yhdistelmäksi 'minä'/'sinä'/'häntä' (vrt. 132–133). Liittyyhän vaikkapa *me*-deiksikseen usein 'sinä'/'te' tai 'hän'/'he' -tyyppistä osoittelua, jolla on huomattava semanttinen indiisarvo; huom. esim. *Me – siis minä* (+ osoitus itseän) ja *sinä* (+ osoitus kuulijaan) – *jäämme tänne*. Jokainen *me*, *te* tai *he* on periaatteessa käännettävissä 'minä'/'sinä'/'hän'-yhdistelmäksi, mikä näkyy synonyymisen elementin sisältävässä kongruoivassa verbissä; huom. esim. *Sinä ja hän saatte nämä rahat*, *Minä ja te kaksi ja hän tuolla* (+ osoitus) *voimme jo lähteä*.

Entä miksi *se*-deiksis olisi aina kuulijan huomion kohteeseen viittaavaa tai peräti anaforisluonteista, kuten Vilkuna (s. 133) ja mm. E. N. Setälä (1891: 77) ajattelevat? Kun esimerkiksi kiljaisen *Varo sitä kääremettä!* tai pyydän *Anna se kirves*, eikö lausumani toinen mahdollinen perustulkinta ole se, että tarkoitan jotain kuulijan kannalta aivan uutta, jonka hän kuitenkin voi keksiä lähipiiristään demonstratiivini antaman lokaalisen vihjeen perusteella?

Minua askarruttaa myös se, mitä Vilkuna sanoo *istupa viereen*-ilmauksesta. Tämä on hänen mielestään yhtä deiktinen kuin ilmaus *istupa minun viereeni* (s. 130–131). Minusta asia on päinvastoin. Jos puhutaan deiksiksestä *k i e l e n* ilmiönä, niin eikö ole ihan eri asia sanoa kielen deiktistä *k o o d i a* käyttäen *minun viereeni* kuin vain *viereen*, jolloin lokaalinen kiintopiste jää kuulijan arvattavaksi. Sen toki tiedän, että referenssejä ja merkityksiä oivalletaan lähes aina myös tilannetiedon pohjalta, mutta haluaisin pohtia, onko lingvistisesti viisaampaa aloittaa deiksiksen tutkimus siitä, mitä sanotaan muodoin ja rakentein (= kielen koodatut merkitykset), vai siitä kaikista, mitä ei tarvitse sanoa, mikä arvataan muutenkin. Kumpi on kieltä tai enemmän kieltä? Kumpaa voisi – mutta ei tietenkään pitäisi – tutkia ottamatta toista huomioon?

MATTI LARJAVAARA

Keskustelua

LÄHTEET

- LAITINEN, LEA 1992: Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesesiiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. SKST 569. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1891: Suomen kielen lauseoppi. 3:s, muutettu painos. K. E. Holmin kustannuksella. Helsinki.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1969: Asemoisilmaus-temme luokittelusta. Suomi 114:4. SKS. Helsinki.